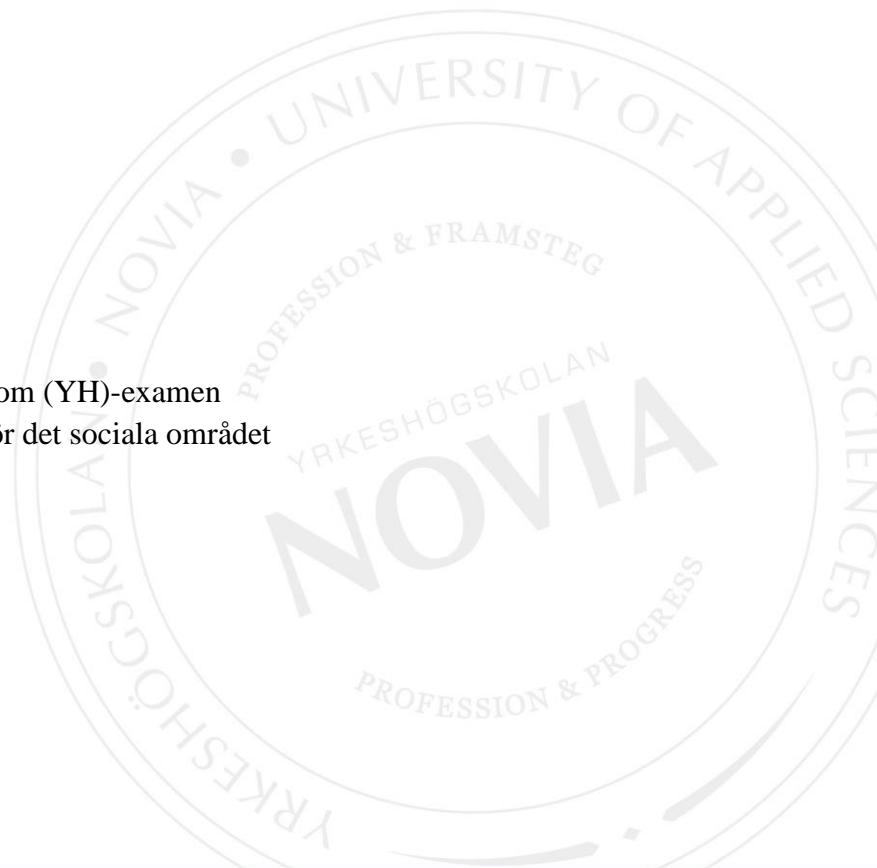

Det kommer alltid att finnas barn med skilda föräldrar

- **En kvalitativ studie om hur småbarn reagerar vid skilsmässa och det förebyggande arbetet inom småbarnspedagogik och familjearbete**

Eveliina Lehtola
Jannika Sund

Examensarbete för socionom (YH)-examen
Utbildningsprogrammet för det sociala området
Vasa 2017

EXAMENSARBETE

Författare: Jannika Sund & Eveliina Lehtola
Utbildning och ort: Det sociala området, Vasa
Inriktningsalternativ/Fördjupning: Småbarnspedagogik / Familjearbete
Handledare: Mona Granholm & Ralf Lillbacka

Titel: Det kommer alltid att finnas barn med skilda föräldrar

- En kvalitativ studie om hur småbarn reagerar vid skilsmässa och det förebyggande arbetet inom småbarnspedagogik och familjearbete

Datum 25.4.2017

Sidantal 42

Bilagor 1

Sammanfattning

Syftet med lärdomsprovet är att undersöka hur småbarn påverkas och reagerar vid skilsmässa samt hur småbarnspedagoger och familjearbetare kan bemöta och stöda barn som befinner sig i någon form av kris. De centrala frågeställningarna är på vilket sätt småbarn reagerar och påverkas av skilsmässa, hur dagvården och familjearbetare stöder barn vars föräldrar befinner sig i skilsmässa samt vilka samarbetsmöjligheter det borde finnas mellan småbarnspedagogiken och familjearbetet.

Den teoretiska delen tar upp skilsmässans inverkan på barnet, barnets krishantering och känslor samt olika relevanta metoder som barnträdgårdslärare och familjearbetare kan använda sig av för att stöda barnet och familjen.

Undersökningen utfördes genom kvalitativa intervjuer med en barnträdgårdslärare, en barnträdgårdslärare/föreståndare, en familjearbetare och två projektarbetare. Resultatet visade att barn reagerar väldigt olika när föräldrarna skiljer sig beroende på personligheten och föräldrarnas kommunikation sinsemellan. Respondenterna var även eniga om att mera stödåtgärder borde finnas för familjer som genomgår skilsmässa samt att ett samarbete mellan dagvården, familjearbete, rådgivningen och socialen vore nödvändigt för att kunna stötta barn i skilsmässa på bästa möjliga sätt.

Språk: Svenska

Nyckelord: barn, skilsmässa, småbarnspedagogik, familjearbete

OPINNÄYTETYÖ

Tekijä: Jannika Sund & Eveliina Lehtola
Koulutus ja paikkakunta: Sosiaalinen ala, Vaasa
Suuntautumisvaihtoehto/Syventävät opinnot: Varhaiskasvatus / Perhetyö
Ohjaaja(t): Mona Granholm & Ralf Lillbacka

Nimike: Aina tulee olemaan lapsia, joilla on eronneet vanhemmat

- Kvalitatiivinen tutkielma siitä, miten pikkulapset reagoivat avioeroon ja varhaiskasvatuskasvattajan ja perhetyön ennaltaehkäisevä työ

Päivämäärä 25.4.2017

Sivumäärä 42

Liitteet 1

Tiivistelmä

Opinnäytetyön tarkoituksena on tutkia miten avioero vaikuttaa pikkulapsiin ja miten he reagoivat siihen sekä miten varhaiskasvatuskasvattajat ja perhetyöntekijät voivat kohdata ja tukea kriisissä olevia lapsia. Keskeiset kysymykset ovat millä tavalla pikkulapset reagoivat avioeroon ja miten se vaikuttaa heihin, miten päivähoito ja perhetyöntekijä tukevat lasta avioerossa sekä mitkä yhteistyömahdollisuudet tulisi olla varhaiskasvatuskasvattajan ja perhetyöntekijän välillä.

Teoreettisessa osassa käsitellään avioeron merkitystä lapselle, lapsen kriisinkäsittelyä ja tunteita sekä eri menetelmiä, joita lastentarhanopettaja ja perhetyöntekijä voivat käyttää tukeakseen lasta ja perhettä.

Tutkielma tehtiin laadukkailla haastatteluilla. Haastateltiin lastentarhanopettajaa, lastentarhanopettajaa/päiväkodin johtajaa, perhetyöntekijää ja kahta projektin työntekijää. Tulokset osoittivat, että lapset reagoivat todella eri tavalla kun vanhemmat eroavat riippuen lapsen omasta persoonallisuudesta. Myös vanhempien välinen kommunikointi vaikuttaa lapseen todella paljon. Vastaajat olivat myös yksimielisiä siitä, että avioeron läpi käyneille perheille tulisi olla enemmän tukitoimenpiteitä sekä että yhteistyö päivähoidon, perhetyöntekijän, neuvolan ja sosiaalisen kanssa olisi tarpeellista, jotta voitaisiin tukea avioerossa olevaa lasta parhaalla mahdollisella tavalla.

Kieli: Ruotsi

Avainsanat: lapset, avioero, varhaiskasvatus, perhetyö

BACHELOR'S THESIS

Author: Jannika Sund & Eveliina Lehtola
Degree Programme: Social welfare
Specialization: Preschool pedagogy / Family social services
Supervisor(s): Mona Granholm & Ralf Lillbacka

Title: There will always be children with divorced parents

- A qualitative study of how divorce affects small children and the preventive work in preschool pedagogy and family work

Date 25.4.2017 Number of pages 42 Appendices 1

Abstract

The purpose of this thesis is to study how divorce affects children and how kindergarten teachers and family workers can support children in crisis. The main questions of the thesis is how small children reacts when their parents gets a divorce, how kindergarten and family work can support children of divorce and what cooperation there should be between preschool and family work.

The theoretical part is about what divorce means to children, children's crisis management, children's feelings and different methods that kindergarten teachers and family workers can use to support children and the whole family.

The study was done by qualitative interviews with one kindergarten teacher, one kindergarten teacher/director, one family worker and two project workers. The outcome showed that children react very differently when parents get a divorce depending on the child's personality and that communication between parents has a big affect on the child. All the persons that we interviewed agreed on that there should be more support measures for divorced families and that cooperation between kindergarten, family support workers and social services is necessary to be able to support children in families with divorced parents in the best way possible.

Language: Swedish Key words: children, divorce, preschool pedagogy, family work

Innehållsförteckning

1. Inledning och syfte	1
2. Barn och skilsmässa	2
2.1 I stormens öga	3
2.2 Beskedet om skilsmässan	4
2.2.1 Berätta för barnet om skilsmässan	4
3. Vad är en kris?.....	5
3.1 Krisens fyra faser	5
3.1.1 Chockfasen	6
3.1.2 Reaktionsfasen	6
3.1.3 Bearbetningsfasen	7
3.1.4 Nyorienteringsfasen	7
4. Barnets känslor vid skilsmässa.....	7
4.1 Reaktionen	8
4.1.1 Temperament.....	9
4.1.2 Mamma och pappa som förebilder.....	9
4.2 Barns hantering av skilsmässa	10
5. Anknnytning.....	10
5.1 Olika anknnytningmönster	11
5.2 Anknnytningens betydelse för barn med skilda föräldrar.....	12
6. Dagvårdens betydelse.....	12
7. Metoder	14
7.1 Samarbetssamtal.....	14
7.1.1 Samarbettsledarens roll	15
7.1.2 Träffarna i samarbetssamtalen	15
7.2 Ta upp oron	17
7.3 Hur man som professionell stöder barn i skilsmässa	18
8. Teoretisk sammanfattning	19

9. Metod och tillvägagångssätt.....	21
9.1 Kvalitativ metod.....	21
9.2 Val av respondenter.....	21
9.3 Sekretess.....	22
9.4 Analysmetod.....	22
10. Resultatredovisning.....	22
10.1 Erfarenhet av barn som genomgår skilsmässa.....	23
10.2 Barnets beteendeförändringar och reaktioner.....	24
11.2.1 Skillnad mellan flickor och pojkar.....	27
11.2.2 Kris.....	27
10.3 Barnet innan skilsmässan.....	28
10.4 Stöda barn i skilsmässa.....	30
11.4.1 Mera redskap/hjälpmedel/metoder.....	33
10.5 Förändras barnets beteende mot dig som pedagog.....	34
10.6 Mera stödåtgärder.....	35
11. Avslutande diskussion och kritisk granskning.....	37
Källförteckning.....	40

Bilaga

1. Inledning och syfte

Det kommer alltid att finnas barn med skilda föräldrar, men hur mycket eller lite påverkas egentligen småbarn av föräldrarnas skilsmässa? Vår undersökning handlar om hur barn påverkas av skilsmässa och vad som blir barnträdgårdslärarens och familjearbetarens roll i detta. Vi valde att undersöka barnträdgårdslärarens och familjearbetarens roll för att vi har gått två olika inriktningar och anser att det är av stor nytta att studera två olika yrkesroller inom samma område. I dagens samhälle är skilsmässor vanliga och därför är denna undersökning väldigt relevant och viktig. Vi vill också studera hur barnträdgårdsläraren och familjearbetaren kan samarbeta och använda sig av varandras metoder.

Många barn säger ingenting om vad de själva upplever när föräldrarna skiljer sig. Vi vill uppmärksamma detta och ge en inblick i hur viktigt det är att även barnen får sina röster hörda i samband med skilsmässan och får tillräckligt med hjälp och stöd av barnträdgårdslärare och familjearbetare.

Syftet med detta lärdomsprov är att undersöka hur barn påverkas av skilsmässa och hur barnträdgårdslärare och familjearbetare kan hjälpa och stöda. Centrala frågeställningar i lärdomsprovet är:

- ❖ Hur reagerar småbarn på skilsmässa?
- ❖ Reagerar flickor och pojkar olika på skilsmässa?
- ❖ Vad blir dagvårdens roll?
- ❖ Vad blir familjearbetarens roll?
- ❖ På vilket sätt kan dagvården och familjearbete samarbeta?

Syftet med detta lärdomsprov är alltså att studera på vilket sätt skilsmässa påverkar barn och hur dagvården och familjearbete kan hjälpa barnet att hantera situationen. Vi vill även ta reda på om det finns ett samarbete mellan barnträdgårdslärare och familjearbetare samt vilka erfarenheter dessa har av barn som genomgår skilsmässa. För att avgränsa lärdomsprovet kommer vi inte att ta upp hur barn påverkas av nyfamiljer efter en skilsmässa och inte heller föräldrarnas upplevelser eller varför skilsmässan har hänt, eftersom vi fokuserar på barnet.

2. Barn och skilsmässa

Ofta känner barn på sig att det är någonting som är fel i familjen redan långt innan föräldrarna tagit beslutet om att skiljas. I en familj där skilsmässa är ett faktum är stämningen ofta spänd och irriterad, även om föräldrarna ännu inte gett beskedet om att de ska skiljas så känner barn av vad som kommer att ske. Fokuset på barnet glöms ofta bort på grund av att föräldrarna koncentrerar sig på sig själva och sina egna problem. Ett barn borde aldrig lämnas ensam i sina tankar i en skilsmässoprocess. Ofta hör man föräldrarna påstå att de fortsätter vara tillsammans för barnets skull, dock glöms det allra viktigaste bort, det vill säga barnet. Ett barn kan inte bära ansvaret för föräldrarnas äktenskap. Ett barn känner av om föräldrarna har ett olyckligt äktenskap, vilket då även påverkar barnets sinnesstämning negativt. (Taskinen, 2002, s. 12; Lipponen & Wesaniemi, 2005, s. 167)

Ett barns värld är liten och skör och det finns förmodligen inget mer dramatiskt än när föräldrarna skiljer sig. De flesta barn tycker att stora förändringar är väldigt besvärliga och jobbiga. Barn mår som bäst när de får behålla sina vardagliga rutiner och när allt är som vanligt, till exempel kan ett barn anse att favoritleksaker alltid ska befinna sig på samma plats i samma låda som den alltid har gjort. (Nilsson, 2008, s. 32)

Hur eländigt det än är mellan föräldrarna så vill ett barn inte att mamma och pappa skall gå skilda vägar eftersom det är väldigt viktigt för barnet att få ha kvar relationen till både mamma och pappa (Alfvén & Hofsten, 2004, s.16-18). Ett barn måste få visa sin kärlek för båda föräldrarna. Ifall barnet inte får uttrycka sin kärlek för en av föräldrarna så innebär detta att barnets självbild kan ta skada. Barnets identitetsutveckling behöver båda föräldrarna. Om barnet tvingas välja vem av föräldrarna hen skall tycka om så påverkar detta självkänslan väldigt starkt. En liten pojke i förskoleåldern som förlorar kontakten med sin pappa kan ha svårt att hitta sin egen identitet som man i framtiden – en väsentlig förebild försvinner. Dagens samhälle kan långt ses som en kvinnavärld för ett växande barn. Barnet bor oftast hos mamman, daghemspersonalen består vanligtvis av kvinnor och lågstadielärarna är i allmänhet kvinnliga. Det är viktigt att ett växande barn får möjligheten att identifiera sig med en vuxen av samma kön för att få en trygg könsidentitet. (Fahrman, 1993, s. 36, 39)

Sorgen som en skilsmässa för med sig kan likna sorgen som uppkommer vid dödsfall. Skillnaden är att en skilsmässa är ett frivilligt val att lämna en familj man byggt upp, vilket sedan leder till stor sorg för alla inblandade (Dalid, 2000, s. 217). Det är självklart att

skilsmässa är traumatiskt för ett barn eftersom barn finner trygghet i den traditionella kärnfamiljen med mamma, pappa och barn. Ifall föräldrarna trots skilsmässan klarar av att kommunicera med varandra och samarbeta kring vårdnaden av barnen kan detta leda till att barnen istället får en positiv bild av sina föräldrar. Barnet lär sig att även om världen för tillfället går under, så finns det en lösning på allt. (Fahrman, 1993, s. 37)

2.1 I stormens öga

De flesta barn tycker att föräldrarnas bråk är påfrestande och upplever ofta en känsla av rädsla och maktlöshet. Barn går omkring och önskar att de kunde göra någonting för att påverka situationen – de vill få föräldrarna att sluta bråka. Att leva med bråk är minst lika svårt som själva skilsmässan, om inte värre. Föräldrar som bråkar tappar ofta bort sig i sina egna känslor, vilket leder till att barnens perspektiv glöms bort. (Arnö, 2008, s. 57-59)

Oavsett om föräldrarna bråkar väldigt mycket eller vad föräldrarna anser om varandra är barnet extremt lojalt till sina föräldrar. Barnet vill att allt ska gå rättvist till och här händer det lätt att barnet tar för stort ansvar för sin mamma och pappa och kanske glömmet bort sig själv och de egna behoven för att föräldrarna inte mår bra. (Sehm, 2015, s. 54)

Även om man ska försöka få barnet så delaktigt som möjligt i skilsmässoprocessen finns det ändå vissa saker som bör undvikas att blanda in barnet i. Barnet skall till exempel inte blandas in i föräldrarnas konflikter. Föräldrarna vill kanske gärna tro att det är bra att berätta om sina konflikter och att barnet på detta sätt inte tar skada av det, men barnet tar skada. Barnet skall skyddas från att behöva ta ställning till de vuxnas konflikter. Undersökningar tyder på att barnets kapacitet att klara av skilsmässan rubbas av att involveras i konflikten. Barn upplever svåra lojalitetskonflikter om de tvingas att gå emellan mamma och pappas bråk. Om barnet inte får älska båda sina föräldrar kan identitetsutvecklingen och självkänslan bli nedsatt. (Wennberg & Wennberg, 2001, s. 221-222)

2.2 Beskedet om skilsmässan

Barn i alla åldrar har ett behov av struktur och en klar syn på sin framtid – barnet vill veta vad som kommer att ske, på vilket sätt och när. Då ett barn känner av en skilsmässa och inte får vara delaktigt känner barnet oro och osäkerhet, vilket skadar barnet mest. Familjer

där man försöker förneka skilsmässan inför barnet och förklarar mammas gråt med bortförklaringar som trötthet och stress, gör att barnet har en större benägenhet att utveckla problem. Barn som känner osäkerhet på grund av föräldrarnas kris utvecklar olika symptom såsom sömnlösning, koncentrationssvårigheter, tics och ångest. För barn som fått beskedet om skilsmässa har dessa symptom försvunnit helt och hållet. (Fahrman, 1993, s. 35-36)

Att skiljas är inget enkelt beslut och det är även svårt att förklara beslutet för barnen. När barnet får beskedet om skilsmässa försvinner all trygghet. Barnets värld förändras, det som har varit den normala vardagen blir till något helt annat. I detta skede börjar barnets tankar snurra kring framtiden: *Var kommer jag att bo? Kommer jag få fortsätta gå i samma dagis? Hur ofta kommer jag träffa mamma och pappa? Vad händer med hunden?* Föräldrar som bråkar och stöter undan barnet genom att slänga kommentarer som: *”gå bort, detta angår inte dig, det här rör bara oss vuxna”* skadar barnets verklighetsuppfattning eftersom barnet fortsätter leva i en drömvärld där föräldrarna är oskiljaktiga och mamma-pappa tillsammans bildar tryggheten. Ifall föräldrarna då skiljer sig utan att barnet fått en klar förvarning kommer skilsmässan som en betydligt större chock än om föräldrarna låtit barnet vara delaktigt i processen. (Arnö, 2008, s. 15-16; Dolto & Angelino, 2005, s. 29)

2.2.1 Berätta för barnet om skilsmässan

Barnet har rätt att höra om skilsmässan då föräldrarna verkligen tagit det slutgiltiga beslutet. Det vore bra om föräldrarna samtidigt berättade för barnet om vad som kommer att hända till exempel angående boende. Föräldrarna kan ej berätta för barnet för många gånger hur mycket de älskar barnet och hur värdefullt barnet är. Det är även viktigt att påpeka flera gånger att skilsmässan inte är barnets fel och att båda föräldrarna kommer att finnas kvar även om den ena föräldern flyttar bort. När föräldrarna berättar om skilsmässan är det väsentligt (speciellt för yngre barn) att se barnet i ögonen, behålla lugnet och tala med en trygg röst. Att visa känslor är en viktig del av skilsmässoprocessen, men föräldrarna måste bevara rollen som den trygga famnen. Om föräldrarna visar för mycket ångest inför barnet kan det lätt hända att barnet tar över ”föräldrarollen”. (Mäkijärvi, 2014, s. 17-18)

Det är viktigt att förklara för barnet att hen inte kan göra någonting åt situationen för att allt skulle bli bra igen mellan mamma och pappa. Barn vill ofta ha klara svar på vad som är rätt eller fel och därför är det även väsentligt att vara noga med att inte skylla på varandra eller försöka svartmåla den andra, eftersom barnet då lätt ges en chans att döma den ena föräldern och hitta en syndabock i dilemmat. (Nilsson, 2008, s. 33)

3. Vad är en kris?

En krissituation är en yttre händelse som gör att en människa upplever att den egna tryggheten, sociala identiteten och livsmålet är allvarligt hotat. Krisen innebär alltså en situation där tidigare erfarenheter och reaktionssätt inte räcker till för att hantera situationen. (Andersson & Ingemarsson, 1994, s. 14)

En kris kan orsakas av en svår händelse, exempelvis skilsmässa. Händelsen kan sedan även leda till trauman som sedan eventuellt lämnar spår livet ut. Det behöver inte nödvändigtvis betyda att alla blir traumatiserade av skilsmässa, utan alla individer upplever och tolkar krisen på olika sätt. (Hellberg, 2015, s. 109-110)

Det är viktigt att påpeka att en kris kan ha pågått under en längre tid innan skilsmässan. Därför är det väsentligt att betona för barnet att skilsmässan handlar om parförhållandet och inte föräldraskapet. (Lipponen & Wesaniemi, 2005, s. 166)

3.1 Krisens fyra faser

Alla barn reagerar olika på krissituationer, men krisen följer oftast ett mönster på fyra olika faser. Ett barn går inte nödvändigtvis igenom alla fyra faser, utan ibland kan en fas helt och hållet lämna bort eller så kan två faser äga rum samtidigt. (Cullberg, 2003, s. 143)

Barnet rör sig oftast i cirklar mellan de olika känslorna från faserna. Alla känslorna finns där, men uttrycker sig varierande under olika tidpunkter. Det som för barnet först var svårt att acceptera kommer med tiden bli alltmer begripligt och lättare att förstå. Ett gott tecken är när barnet kan hantera alla de olika känslorna som uppkommer i faserna. Om ett barn däremot fastnar i en känsla kan det lätt hända att barnet inte kommer vidare i sin bearbetning, vilket leder till att barnet har svårt att acceptera situationen och komma vidare i sin utveckling. (Arnö, 2008, s. 44-45)

Enligt Bøge & Dige växer och utvecklas barn ständigt. När barnet drabbas av något svårt kan det därför endast ta in det som hänt på den mognadsnivå som barnet befinner sig på just då. Det betyder att när barnet nått en ny utvecklingsnivå kommer även sorgen att komma tillbaka med en helt annan intensitet. Alltså börjar barnet sörja skilsmässan om och om igen och hanterar skilsmässan på olika sätt under olika tillfällen i livet. På detta sätt kan barn hamna i en oavbruten cirkel. (Bøge & Dige, 2015, s. 46)

3.1.1 Chockfasen

Chockfasen kan vara i ett kort ögonblick eller några dagar. I denna fas vägrar barnet att inse verkligheten av att föräldrarna skilt sig. Barnet uppträder korrekt och som att allting vore som vanligt, men innerst inne pågår en intensiv och plågsam kris. Hur ett barn reagerar under chockfasen är väldigt individuellt. Vissa barn reagerar genom att få raseriutbrott och upprepa meningar medan vissa tvärtom betar sig apatiskt genom att ligga tyst och stilla. (Cullberg, 2003, s. 143-144)

Ett barn som befinner sig i chockfasen har ett behov av att få informationen så tydligt som möjligt. Barnet behöver få närhet och bli ompysslat. I denna fas tar barnet in så mycket hen orkar ta in och känner så mycket hen orkar känna. Därför är det viktigt att berätta för barnet upprepade gånger om skilsmässan. (Andersson, 1995, s. 12)

3.1.2 Reaktionsfasen

Reaktionsfasen börjar då barnet öppnar ögonen för det som har skett. Barnet försöker finna någon mening i krissituationen och funderar kring varför detta har hänt. Här börjar barnets fantasi flöda och orealistiska skuld känslor blir ett faktum (Cullberg, 2003, s. 144-145). Barnet börjar ofta fråga komplicerade frågor om skilsmässan och detta bör även barnet få göra för att få dela sina tankar och känslor tillsammans med andra. Om barnet inte får dela sina känslor och frågeställningar så börjar tankarna flöda då barnet är ensamt exempelvis vid läggdags, vilket kan leda till sömnsvårigheter. (Andersson, 1995, s. 15)

I denna fas är det även vanligt att barnets tankar och beteenden är ologiska och kännetecknas som magiskt tänkande. Barnet kan då tänka tankar såsom ”Mamma och pappa skiljer sig för att jag inte har ätit upp all min mat”. Reaktionsfas och chockfas brukar tillsammans kallas den akuta fasen. (Sandberg, 2001, s. 27)

3.1.3 Bearbetningsfasen

Denna fas kan pågå upp till ett år, men tiden är naturligtvis varierande från individ till individ. Under bearbetningsfasen börjar barnet blicka framåt och tänka på framtiden. Barnets reaktioner avtar och förnekelsemekanismen blir mindre markant i och med bearbetningen. (Cullberg, 2003, s. 152-153)

Barnets starka reaktioner av skilsmässan börjar avta och barnets tankar kretsar inte längre endast kring skilsmässan, utan barnet lär sig att leva med det som har hänt. Barnet kan återigen koncentrera sig på att skapa nya bekantskaper och fortsätta med gamla aktiviteter. (Sandberg, 2001, s. 28)

3.1.4 Nyorienteringsfasen

Enligt Cullberg blir krisen i nyorienteringsfasen ett kapitel i livet som inte får glömmas bort, utan någonting som man lär sig att leva med. Krisen lämnar som ett ärr för barnet (2003, s. 154). Denna fas har inget slut utan barnet lär sig att leva med det som har hänt som ett minne. Här börjar även barnets självkänsla återupprättas. Även om tiden läker alla sår så betyder det inte att såret kan börja blöda igen. Det finns många olika händelser och högtider som kan påminna barnet om skilsmässan, vilket kan väcka upp gamla känslor. (Sandberg, 2001, s. 29)

4. Barnets känslor vid skilsmässa

Under en skilsmässa går barnet igenom stora känslor, som alla ska passa in i en liten kropp. Därför är det väldigt vanligt att barnets humör kan växla ganska häftigt. Barnet kanske vill prata ut en dag, men vara i fred den andra. Det kan förekomma tårar och ilska. Skilsmässoprocessen kommer ta tid för barnet, vilket även behövs för att klara av kaoset. (Nilsson, 2008, s. 34)

Barn håller ofta tillbaka sina egna känslor och behov när barnet ser att föräldrarna mår dåligt och är i dispyt. För att inte göra föräldrarna oroliga blir barnet ofta väldigt tyst och försöker anpassa sig till situationen så osynligt som möjligt. Barnet berättar sällan om skilsmässan för någon utomstående eftersom hen upplever att föräldrarnas skilsmässa är pinsam och att man är den enda med skilda föräldrar. Barnets skamkänsla över föräldrarnas

separation kan även förklaras med att barnet känner sig bortvalt och otillräckligt. Barnet förstår inte varför den ena föräldern ska flytta bort. (Arnö, 2008, s. 35-36)

Barn känner vanligtvis även stora skuldkänslor för föräldrarnas skilsmässa. Hur mycket än föräldrarna poängterar att separationen inte är barnets fel och att barnet inte kan göra något åt att mamma och pappa inte längre älskar varandra, så kommer barnet ändå känna skuldkänslor över situationen. Ett litet barn har svårt att greppa hur föräldrarna kan sluta älska varandra, men fortfarande älska sitt barn. Barnet kan till exempel fråga sig ”Har mamma slutat älska pappa, så kan hon sluta älska mig?”. För ett barn i förskoleåldern är det nästan omöjligt att begripa skillnaden mellan dessa kärlekar och därför är det väldigt viktigt att upprepade gånger förklara för barnet hur mycket barnet är älskat av båda föräldrarna. (Nilsson, 2008, s. 28; Fahrman, 1993, s. 39)

4.1 Reaktionen

Det sägs att en skilsmässa ger hemska, traumatiska och känslomässiga ärr för ett barn. Detta behöver nödvändigtvis inte stämma. Det finns egentligen inga klara svar på hur en skilsmässa kan påverka ett barn, eftersom alla barn är olika. Till exempel kan syskon i en skilsmässofamilj reagera helt olika på grund av deras olika personligheter och behov. Vissa barn kan anpassa sig väldigt snabbt och smärtfritt till den nya situationen, medan andra barn kan påverkas väldigt negativt av skilsmässan och anpassa sig långsamt. (Nilsson, 2008, s. 20)

Det som ett barn inte kan uttrycka i ord dyker ofta upp på andra sätt till exempel genom kroppen. Vid en stressfylld situation får barn vanligtvis stressrelaterade symptom. Det har visat sig att vid skilsmässa är de allra vanligaste symptomen hos ett barn sömn- och koncentrationssvårigheter. (Arnö, 2008, s. 41)

Vanliga reaktioner hos förskolebarn i 1-5 årsåldern är gråt och saknad. Barnet gråter eller känner saknad efter den personen som till exempel flyttat hemifrån på grund av skilsmässan. I vissa fall kan barnet äta för mycket eller också inte äta alls. Ibland kan även ökad känslighet förekomma, till exempel att barnet är rädd att något skall hända föräldrarna. Barnet kan även gå tillbaka i utvecklingen och plötsligt inte klara av sådant som hen klarade av förr, som till exempel att somna utan napp eller säga till när de behöver gå på pottan. Det är också vanligt att barnet uttrycker sina känslor genom att rita teckningar föreställande händelsen eller muntligt berätta om upplevelsen till nära personer. Ett barn i

3-årsåldern kan plötsligt bli väldigt krävande och vilja att saker och ting skall göras på deras sätt. Om barnet känner sig otryggt är det även väldigt vanligt att de hittar på olika hyss eller betar sig vårdslöst för att få uppmärksamhet och visa att de behöver sina föräldrar eller pedagoger. Nya rädslor kan även uppstå, barnet kan bli rädd för saker som hen inte varit rädd för tidigare. Det är även väldigt vanligt att barnet genom leken försöker hantera det som inträffat, exempelvis genom att pröva olika roller och scenarier. (Hedrenius & Johansson, 2013, s. 115-116)

4.1.1 Temperament

Barnets gener har stor betydelse för hur man klarar en skilsmässa, till exempel kan ett barn med hett temperament reagera mer och återhämta sig långsammare än andra barn. Flickor reagerar oftare med ångest och nedstämdhet, medan speciellt småpojknas ångest syns genom beteendeproblem och aggressivitet. (Lipponen & Wesaniemi, 2005, s. 127)

4.1.2 Mamma och pappa som förebilder

För ett barn är pappan den viktigaste manliga förebilden och mamman den viktigaste kvinnliga förebilden. Pojkarna ska växa upp till män och flickorna ska växa upp till kvinnor, om barnet då inte får ha kvar båda föräldrarna som förebilder leder detta till att barnet måste avvisa en bit av sig själv. (Edvall, 2000, s. 155-156)

Det har visat sig att föräldrars skilsmässa är speciellt skadligt och påfrestande för pojkar under skolåldern, till och med skadligare än att föräldrarna har ett äktenskap fyllt med bråk. Detta för att skilsmässan ofta betyder att far och son kontakten försämras betydligt, vilket är dåligt eftersom pojken behöver sin pappa som mest i detta skede. Således har barnets ålder och utvecklingsnivå en mycket stor betydelse. En pojke i tvåårsåldern som försöker skapa sin identitet genom att ta avstånd från mamman behöver pappans stöd för att komma vidare i utvecklingen. Om pappan då inte är närvarande på grund av skilsmässan kan följderna bli ett bakslag i utvecklingen. (Lipponen & Wesaniemi, 2005, s. 127)

4.2 Barns hantering av skilsmässa

Enligt Lipponen & Wesaniemi (2005, s. 147) klarar barn bäst av skilsmässa när:

- Barnet har en naturlig, pålitlig och kontinuerlig relation till båda föräldrarna, barnet känner att hen har ett tryggt hem hos båda föräldrarna.
- Barnet får vara delaktig under varje steg i skilsmässan. Barnet får veta varför föräldrarna skiljer sig och vad som kommer att ske efter skilsmässan.
- Barnet själv får tillsammans med föräldrarna gå igenom situationen i lugn och ro. Det är viktigt att diskutera nya bostadsförändringar och förklara för barnet hur ofta och var barnet får träffa den andra föräldern.
- Barnets känslor tas i beaktande och barnet tillåts uppleva olika känslotillstånd. Det är väsentligt att påpeka att skilsmässan inte är barnets fel och att det är okej att känna sig arg, besviken och ledsen.
- Barnets föräldrar och släktingar håller en fungerande relation utan att svartmåla den andra parten framför barnet. (Lipponen & Wesaniemi, 2005, s. 147)

5. Anknytning

Anknytning härstammar från det engelska begreppet *attachment*. Begreppet innebär en sorts relationsprocess mellan en förälder (eller i undantagsfall någon annan vårdnadshavare) och ett barn. Denna process utvecklas gradvis under barnets första levnadsår. Processen resulterar i ett psykologiskt band mellan föräldern och barnet. Hur samspelet funkar mellan föräldern och barnet har en avgörande betydelse i anknytningens utveckling. (Broberg, Hagström & Broberg 2012, s. 33)

Anknytningen utvecklas till inre bilder hos barnet såsom den egna självbilden och bilder av väsentliga personer som står barnet nära samt samspelet dem emellan. På grund av att anknytningen existerar i form av mentala modeller, så blir den även en essentiell beståndsdel i barnets personlighetsutveckling. Detta innebär även att anknytningen får stor betydelse i nära känslomässiga förhållanden till individer inom och utom ens egna familj. (Broberg, Hagström & Broberg 2012, s. 33)

5.1 Olika anknytningsmönster

Enligt Killén behöver ett barns anknytningsbeteende inte nödvändigtvis synas i alla situationer, men då ett barn känner sig otryggt i en situation kommer detta beteende tydligt fram, som exempelvis vid en skilsmässa. Det finns tre olika centrala anknytningsmönster:

En *trygg anknytning* innebär att barnet kan känna sig tryggt och skyddat av sin anknytningsperson och vet att hen kommer att beskydda barnet ifall en fara skulle uppstå. När ett barn känner en trygg anknytning kan hen i lugn och ro utforska världen. Ett barn med en trygg anknytning är mer självständigt och har en bättre förmåga att styra sina känslor. Tryggt anknutna barn har sällan beteendeproblem och har lätt för att skapa nära och varma vänskapsförhållanden till andra barn.

Ett barn med *otrygg anknytning* utvecklar ofta beteendeproblem, har svårt att samspela med andra barn, har en sämre problemlösningsförmåga och ofta en dålig självkänsla. Ett otryggt anknutet barn visar sin otrygghet genom att försöka få närhet och samtidigt skjuta undan närheten, exempelvis kan barnet gråta och känna ilska när mamman lämnat barnet och är otröstligt när hon kommer tillbaka.

Barn med *desorganiserad anknytning* beter sig ologiskt och motsägelsefullt mot föräldrarna. Ett barn med en desorganiserad anknytning kan stelna till när föräldrarna närmar sig och tittar gärna bort. De rör sig ofta bort från föräldrarna och trycker sig mot en vägg när de blir rädda för främmade personer. (Killén, 2009, s. 60-63)

5.2 Anknytningens betydelse för barn med skilda föräldrar

Föräldrarnas reaktioner påverkar hur barnet reagerar vid skilsmässa. Det är speciellt problematiskt för småbarn om föräldrarna som vanligen har det dagliga ansvaret för barnet plötsligt blir traumatiserade av skilsmässan. Under barnets första levnadsår är det lilla barnet väldigt beroende av ett ömsesidigt samspel med den närmaste omgivningen, vilket oftast är mamman. Till och med sex veckor gamla barn försöker söka uppmärksamhet med hjälp av vokalljud och olika handlingar. Då barnet växer upp blir även förmågan att söka uppmärksamhet mer effektiv. Föräldrar som då byggt upp en trygg anknytning mellan barnet och de själva har en förmåga att vara mer ömtåliga, varmare och mer mottagliga för barnets anknytningssignaler. När föräldrarna genomgår en skilsmässa kan det lätt hända att en av föräldrarna hamnar i en svår depression. Forskning har även visat att småbarn med

deprimerade mammor kan ha en försenad neurologisk utveckling. Deprimerade mammor prioriterar inte att ägna tid åt att se på barnet och rör vid barnet mer sällan och har inte heller tid att ”prata” med barnet. Detta leder till att barnet vokaliserar mindre och har en lägre aktivitetsnivå. Barnet ler mer sällan och visar fler negativa ansiktsuttryck. (Dyregrov, 2012, s. 56)

6. Dagvårdens betydelse

När barnet börjar dagvård behöver barnet hitta någon i daghemspersonalen som kan vikariera för föräldern och agera som den trygga och säkra hamnen då föräldern inte är närvarande. Ett barn måste få finna trygghet i dagvården genom att skapa en trygg anknytningsrelation till en pedagog för att kunna slappna av, äta, vila, leka och utvecklas. (Hellberg, 2015, s. 50)

Det viktiga samarbetet mellan småbarnspedagoger och föräldrar spelar en viktig roll vid skilsmässor. Enligt *Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2016* är målsättningen med samarbetet mellan personalen och föräldrarna att tillsammans främja barnens utveckling. Samarbetet mellan dessa skall bygga på tillit, ömsesidig respekt och jämställd kommunikation. En god relation mellan personalen och föräldrarna som byggs upp av tillit och omsorg bildar möjligheter för samarbete även i svåra och emotionella situationer såsom skilsmässoprocesser. Samarbetet kan även främja föräldrarnas kommunikation med varandra. Det är småbarnspedagogernas uppgift att bilda en tillitsfull och trygg relation till barnet. Ett bra samarbete mellan föräldrarna och småbarnspedagogerna stärker barnets trygghet. Småbarnspedagogiken ska även hjälpa och stöda föräldrarna i det så kallade fostringsarbetet. (Utbildningsstyrelsen, *Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2016*, s. 14, 18 & 33)

För ett barn som genomgår en kris och sorg är det väldigt viktigt att det finns ansvarsfulla vuxna som bär ansvaret för att möta barnet på rätt sätt och lyssna på barnets berättelser. Det räcker inte med att säga till barnet att det alltid går att prata med daghemspersonalen, utan det är de vuxna som ska bjuda in barnet till ett samtal. Vanligen måste daghemspersonalen fråga flera gånger om barnet vill prata, eftersom barnet måste känna att hen kan lita på att de vuxna vill lyssna och dela smärtan. Att hjälpa barn i svåra situationer är det samma som att hjälpa barnet att utvecklas. För att hjälpa barnet att växa upp och leva

vidare trots svåra omständigheter efter skilsmässa är den viktigaste delen i arbetet att erbjuda hjälp till barnet som inte mår känslomässigt bra. (Bøge & Dige, 2015, s. 17)

När man som barnträdgårdslärare eller familjearbetare vill hjälpa ett barn som genomgår sorgprocessen i skilsmässa är det bra att komma ihåg att man inte behöver vara en övermänniska, utan det räcker med att man är en medmänniska. Varje barn är unikt och hanterar skilsmässan på olika sätt, men ändå kan många barn ha likadana känslouttryck och beteenden till exempel på daghemmet. Därför är det vanligt att daghemspersonalen lägger märke till att barnet visar olika tecken på att hen inte mår bra redan innan föräldrarna meddelat om skilsmässan. Vanliga tecken kan vara koncentrationssvårigheter, rastlöshet, ilska, oro, att barnet blir gruppens ”pajas” eller blir mera tystlåten. (Bøge & Dige, 2015, s. 22-24)

Daghemmet kan vara barnets säkra hamn och ett ställe där struktur, rutiner, roliga aktiviteter och trygga vuxna väger upp allt kaos och känslan av otrygghet som pågår hemma. Daghemmet kan på detta sätt hjälpa barnet bara genom att barnet får vistas där. (Bøge & Dige, 2015, s. 26)

7. Metoder

I detta kapitel kommer vi ta upp olika metoder som barnträdgårdslärare och familjearbetare kan använda sig av för att förebygga och förbättra barns och familjers situation.

7.1 Samarbetssamtal

Enligt undersökningar runtom i Finland har det visat sig att familjer upplevt att de inte fått tillräckligt med hjälp och stöd under en skilsmässa eller separation. Samarbetssamtal är ett delprojekt inom det nationella utvecklingsprogramet KASTE. Projektets syfte är att utveckla barnfokuset vid hjälp och stöd vid skilsmässa. Forskning visar att föräldrarnas bråk och olika konflikter i samband med skilsmässa är en riskfaktor för barns välmående och utveckling. Hur bra ett barn klarar sig i skilsmässoprocessen beror mycket på hur bra föräldrarna kan samarbeta när det gäller ärenden angående barnet. (Antila, 2013, s. 4)

Under en skilsmässa uppkommer många starka känslor och det kan vara svårt för föräldrarna att tillsammans diskutera frågor angående barnet utan att det leder till konflikt

eller bråk. Samarbetssamtalen består av 5-6 gemensamma träffar där föräldrarna skall diskutera tillsammans om barnet med en samtalsledare. Barnet måste delta tillsammans med sina föräldrar i åtminstone en träff. Efter samarbetssamtalen följer även en uppföljningsträff. Samarbetssamtalen är alltså riktade till föräldrar som håller på att skiljas, är skilda eller aldrig levt tillsammans och som inte kan komma överens om barnets vårdnad eller boende samt har samarbetssvårigheter. Dessa samarbetssamtal är frivilliga men båda föräldrarna bör delta i samarbetssamtalen. Målsättningen med samarbetssamtalen är att gemensamt försöka hitta olika former för hur man skall lösa vårdnaden, boende och umgänge med barnet. Det är också viktigt att försöka hitta former för samarbete kring barnet och att finna nya sätt att fungera som förälder till det gemensamma barnet trots att man inte längre lever tillsammans. Samarbetssamtalet fokuserar på barnet och dess behov samt den livslånga föräldrarelationen. Samtalen koncentrerar sig på nutiden och framtiden och inte på det förflutna. (Antila, 2013, s. 16)

7.1.1 Samtalsledarens roll

Samtalsledarens roll är att sträva efter att föräldrarna blir sensitivt, empatiskt och neutralt bemötta. Samtalsledaren bör även förklara för föräldrarna att hen inte beslutar något för föräldrarnas del utan att samtalsledaren enbart leder samtalet och funderar kring barnets perspektiv och konsekvenserna för barnet tillsammans med föräldrarna. Samtalsledaren skall även stärka positiva synvinklar som förekommer under diskussionerna och medvetandegöra dessa gemensamt med föräldrarna. (Antila, 2013, s. 8)

7.1.2 Träffarna i samarbetssamtalen

Under den inledande träffen får föräldrarna information om samarbetssamtalet samt dess syfte, innehållet och förutsättningar (i figuren på s. 16 förklaras träffarnas ordningsföljd). Efter inledningen får föräldrarna själva berätta hur de önskar att barnets vårdnad, boende och umgänge med den andra föräldern ska bli och även motivera varför. Därefter får föräldrarna berätta hur ett bra samarbete mellan föräldrarna efter skilsmässan ser ut ur deras egna synvinkel samt ur barnets synvinkel. Föräldrarna får svara turvis på samma fråga och får inte avbryta eller kommentera den andres svar. Det är viktigt att då den ena föräldern pratar så lyssnar den andra. (Antila, 2013, s. 15, 17)

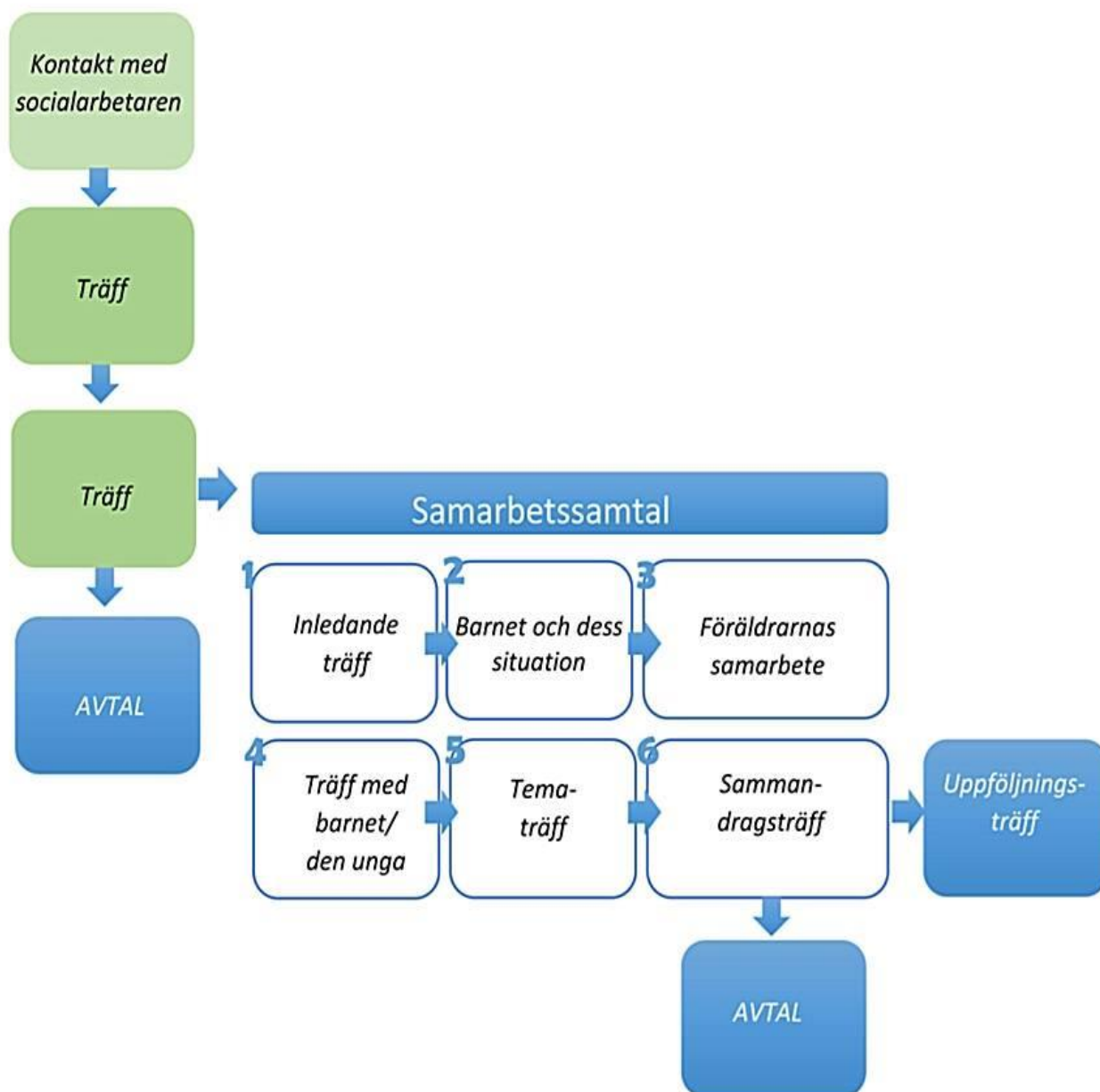
Temat på andra träffen är barnet, dess natur och situation. Träffen börjar med att man går igenom förra träffens diskussioner och lyfter upp allt det positiva som framkom. Under denna träff koncentrerar man sig på barnets olika personliga egenskaper och hur dessa egenskaper påverkar barnets kapacitet att klara av skilsmässan. Det faktum att man fördjupar sig i barnets personliga egenskaper kan bidra till en helt ny förståelse för barnet och barnets situation samt öka förståelsen för den andra föräldern. (Antila, 2013, s. 19)

Temat för tredje träffen är samarbete mellan föräldrarna. Det är väldigt vanligt att föräldrarna under skilsmässan blandar in barnet i konflikterna. Barnets utveckling skadas av att barnet får bevittna föräldrarnas bråk, när föräldrarna pratar illa om varandra, att barnet inte får visa sina känslor och att föräldrarna använder barnet som budbärare, spion eller tvingar barnet att hålla hemligheter. (Antila, 2013, s. 21)

Under fjärde träffen deltar både barnet och föräldrarna. Under denna träff får barnet förklarat för sig vad som pågår och vad samarbetsamtal handlar om. Barnet får även själv dela sina tankar, uppfattningar och erfarenheter. Dessa beaktas sedan i besluten, men det är föräldrarna som gör besluten. Enligt FN:s konvention om barnets rättigheter skall barnet ges möjlighet att uttrycka sig själv och få påverka frågor som rör hen själv. (Lapsiasia, FN:s konvention om barnets rättigheter: Antila, 2013, s. 25)

Den femte träffen behandlar teman som föräldrarna önskar gå igenom, exempelvis vårdnad och umgänge. Sjätte träffen är en sammanfattning av allt som man har gått igenom och bestämt. En uppföljning kan eventuellt äga rum vid behov. (Antila, 2013, s. 30, 32)

Figur 1, Samarbetssamtalets plats i avtalsprocessen
(Med tillstånd av författaren)

7.2 Ta upp oron

Handboken *Ta upp oron* är till för att sänka tröskeln för professionella att ta till tals oro för barn och unga med vårdnadshavarna. Handboken lämpar sig för bland annat dagvårdspersonal, rådgivningen och skolan, men även för specialåtgärder som familjerådgivningen och socialen. Med hjälp av handboken kan de professionella ta upp svåra ärenden på ett respektfullt och professionellt sätt. Syftet med att ta upp oron är att uppmärksamma när ett barn mår dåligt och därefter hantera oron med föräldrarna och försöka få bort problemet. (Eriksson & Arnkil, 2005, s. 7, 12)

För att förbereda sig inför samtalet med vårdnadshavarna kan man använda sig av en blankett som innehåller tre olika delar:

Under första delen reflekterar man över oron och försöker förstå situationen bättre. Det är viktigt att man i lugn och ro funderar över vad det är man känner oro för och kartlägger hur stor oron är: liten-, stor- eller större oro. Detta för att underlätta det kommande samtalet med vårdnadshavarna. Frågeställningar under den första delen är: *Varför är jag orolig? Vad händer om jag inte tar upp oron? Hur stor är min oro?*

Den andra delen är till för att den professionella ska hitta ett värdigt och naturligt sätt att ta upp oron med föräldrarna. För att föräldrarna inte ska känna sig kränkta och känna att situationen är hopplös är det viktigt att ta fram familjens och barnets styrkor samt fundera över hur dessa styrkor ytterligare kan stärkas. Denna del används som stöd innan träffen med föräldrarna. Frågeställningar under den andra delen är: *Vilka styrkor ser jag hos barnet och familjen? Hur kan jag och föräldrarna samarbeta eller vi tillsammans samarbeta med barnet för att underlätta situationen? Upplever föräldrarna mig som ett hot? Vad kommer att hända efter att jag tagit upp oron?*

Den tredje delen är till för reflektion efter träffen. I denna del funderar man kring hur det gick och vilka tankar man har efter träffen. Frågeställningar under den tredje delen är: *Hur förverkligade jag att ta upp oron? Vilka känslor hade jag före, under och efter träffen? Vad lärde jag mig av detta? Gick samtalet som jag trodde eller hände någonting överraskande? Finns det någonting som fortfarande oroar mig och vad kan jag göra åt situationen?* (Eriksson & Arnkil, 2005, s. 12-14)

7.3 Hur man som professionell stöder barn i skilsmässa

Ett barn som går igenom skilsmässa brottas ofta med ett inre kaos av starka och motstridiga känslor. Det är viktigt att som professionella, barnträdgårdslärare / familjearbetare, ha förmågan att leva sig in i hur barnet har det och samtala med barnet på ett omsorgsfullt sätt och så att barnet förstår. Killèn förklarar att man som professionell kan underlätta barnets situation genom att:

- Minska barnets inre kaos och dela dess smärta. Det är viktigt att försöka acceptera barnets känslor och handlingar samt försöka hjälpa barnet att sätta ord på de olika känslorna som barnet går igenom. Detta gör vi genom att acceptera och förstå dem. Resultatet av detta kan bli att barnets känslor blir mindre skrämmande och att det inre kaoset reduceras.
- Göra livet mer begripligt genom att hjälpa barnet att förstå sin situation och vad det är som pågår. Detta minskar belastningen och förbättrar barnets förmåga att bearbeta smärtan.
- Göra livet mera förutsägbart genom att hjälpa barnet att förstå vad som kommer att hända. Detta hjälper barnet att förbereda sig på både små och stora utmaningar vilket stöder barnet att hantera olika situationer på bästa möjliga sätt.
- Minska barnets upplevelse av ansvar och skuld. Eftersom barn ofta har lätt för att känna skuld och ta ansvar över situationen är det viktigt att försöka befria barnet från dessa känslor. Detta kan förmedlas till barnet genom att till exempel förklara att barn aldrig skall bära skulden för det som vuxna gör och att det är de vuxnas ansvar att ta hand om barnet och inte tvärtom.
- Hjälpa och stöda barnet att sörja. Barn vet inte alltid vad de känner och kan ha svårt att uttrycka sina känslor efter en skilsmässa. Därför är det mycket viktigt att som professionell försöka sätta ord på barnets känslor och visa förståelse. Det är även viktigt att komma ihåg att barn ofta behöver tid och att arbetet med ett barn som går igenom en skilsmässa kräver tålamod. Ett barn behöver få känna sig tryggt innan hen kan uttrycka sig och bearbeta sina känslor. Det är inte alltid genom att prata som ett barn uttrycker sig bäst, utan genom att låta barnet rita teckningar eller leka olika lekar kan barnet snabbare hantera sin sorgprocess.

- Göra barnet synligt. Föräldrarna i en skilsmässa har ofta inte tid att koncentrera sig på barnet och därför kan barnet lätt känna att hen inte blir sedd. Som professionella är det viktigt att vi hjälper barnet att bli mer synligt för sig själv och för andra. Detta kan göras exempelvis genom att intressera sig för det som barnet gör och att komma ihåg saker som barnet sagt och ta upp detta genom diskussion. (Killèn, 1993, s. 382-390)

8. Teoretisk sammanfattning

Varje barn är unikt och varje familj är unik och det betyder att alla även reagerar olika, men likheter finns i beteende och reaktioner. Föräldrarnas hantering och kommunikation under skilsmässan har den största inverkan på hur barnet mår och agerar. Barn vet mera än vad föräldrarna tror och känner ofta av att det är någonting som är fel långt innan skilsmässan är ett faktum.

Ett barn ska ha rätt att ha kvar sin relation till både mamma och pappa. Barnet behöver få visa sin kärlek för båda föräldrarna för att självbilden och identitetsutvecklingen inte skadas. Skilsmässa kan innebära ett stort trauma för ett barn, eftersom barnet finner trygghet i den klassiska kärnfamiljen. En skilsmässa är en stor sorg för alla inblandade och tar även lång tid att gå igenom.

Barn som lever med föräldrar som bråkar kan ta mera skada av bråket än av att föräldrarna skiljer sig. Ett barn ska få vara delaktig i skilsmässoprocessen, men ska inte blandas in i eller behöva ta ställning till föräldrarnas konflikter. Om ett barn involveras i föräldrarnas konflikter kan det leda till att barnets kapacitet att klara av skilsmässan rubbas. Oavsett hur mycket föräldrarna poängterar att skilsmässan inte är barnets fel och att barnet inte kan göra något för att hindra skilsmässan, så kommer barnet ändå att känna skuld över situationen.

Samarbetet mellan småbarnspedagoger / familjearbetare och föräldrar spelar en viktig roll vid skilsmässor. Målsättningen är att tillsammans främja barnets utveckling genom att utveckla tillit, respekt och kommunikation. Ett bra samarbete mellan föräldrarna och småbarnspedagogerna / familjearbetare stärker barnets trygghet. Det är viktigt att som

professionell lägga märke till ett barn som inte mår känslomässigt bra och försöka hjälpa barnet att utvecklas. Daghemmet kan bli barnets säkra hamn och ett ställe där barnet får känna struktur och rutiner. På daghemmet finns även den trygga vuxna som väger upp för omständigheterna i det egna hemmet.

9. Metod och tillvägagångssätt

I detta kapitel tar vi upp vilken undersökningsmetod vi valt, varför vi valde den metoden, hur vi genomfört intervjuerna, hur vi framställt frågorna och val av respondenter samt sekretess.

9.1 Kvalitativ metod

Vi valde att använda oss av kvalitativ undersökningsmetod, eftersom ämnet vi studerat är känsligt och genom att använda oss av kvalitativ metod blev studien mer personlig och äkta. Vi anser att den kvalitativa metoden passar oss och arbetet bäst, eftersom detta är aktuellt i dagens samhälle och blir mer vanligt. Vår målsättning med den kvalitativa undersökningen var att frambringa ny kunskap som kan användas för att förebygga och förbättra situationer för barn och professionella. Undersökningen har genomförts genom intervjuer. En forskningsintervju är ett samspel mellan intervjuarna och respondenterna där kunskap utvecklas genom dialog. Vår intervju är en forskningsintervju, det vill säga att vi försöker få mer kunskap om barn som genomgått skilsmässa genom att ställa olika frågor till experter som arbetar med barn varje dag. (Kvale, 1997, s. 67-72, 117-118)

För att kunna ställa följdfrågor och försöka vidareutveckla respondenternas svar krävs det att vi har kännedom om ämnet. Vi valde att ha korta och enkla frågor (bilaga 1), men varje fråga hade åtminstone en följdfråga. Detta på grund av att undvika upprepningar och ge respondenten tillräckligt med tid att reflektera kring svaret utan att känna tidspress. (Kvale & Brinkmann, 2009, s. 98)

Vi hade samma öppna frågor åt alla respondenter fastän de hade olika yrkesroller. Målsättningen var alltså att få alla intervjupersoner att reflektera över samma frågor, detta betydde att vi som intervjuare hamnade ibland att ställa spontana delfrågor i samband med en huvudfråga för att undvika otillräckliga svar. (Justesen & Mik-Meyer, 2011, s. 47)

9.2 Val av respondenter

Syftet med lärdomsprovet är att studera hur småbarn reagerar och påverkas av skilsmässa samt vad som blir dagvårdens och familjearbetarens roll. Vi ville även undersöka eventuellt samarbete mellan familjearbetare och barnträdgårdslärare. Våra respondenter

bestod av en familjearbetare, en barnträdgårdslärare, en barnträdgårdslärare/föreståndare och två projektarbetare som startat en stödgrupp för barn och föräldrar som går igenom skilsmässa. Dessa respondenter valde vi för att få flera olika yrkesroller som arbetar med barn i skilsmässa. Vi informerade respondenterna i förväg att vi reserverar cirka en timme för en intervju. För att respondenterna skulle känna sig så hemma som möjligt besökte vi daghem, familjearbetarens kansli och socialhandedarnas arbetsplats. För att undvika stress valde vi att utföra intervjuerna efter arbetstid. För att få ett så brett svar som möjligt lät vi respondenterna i lugn och ro ha pauser och reflektera kring svaret medan vi lyssnade aktivt utan att avbryta. Innan vi förflyttade oss till nästa huvudfråga försäkrade vi oss om respondenten var redo att gå vidare till nästa fråga. (Justese & Mik-Meyer, 2011, s. 50)

9.3 Sekretess

Innan intervjun fick respondenterna intervjufrågorna i förväg, men alla ville dock inte läsa frågorna i förväg. Vi förklarade för samtliga respondenter att de är anonyma och att varken kön, ålder eller kommun kommer att nämnas. Vi utlovade också tystnadsplikt för respondenterna. Intervjuerna har bandats in med bandspelare och kommer att raderas efter analysen. För att stärka respondenternas anonymitet har dialekt och slangord ändrats.

9.4 Analysmetod

Vi valde meningskoncentrering som analysmetod, eftersom våra intervjusvar blev väldigt långa och omfattande. Meningskoncentrering betyder i praktiken att man väljer det mest relevanta ur svaren för att sedan sammanfatta det hela. På detta vis fick vi en bra helhetssyn på intervjupersonernas svar. För att öka trovärdigheten och lyfta fram viktig ny kunskap har vi jämfört respondenternas svar med varandra och även hänvisat tillbaka till teoridelen. På detta sätt har vi lättare hittat likheter i intervjupersonernas svar. (Kvale & Brinkmann, 2014, s. 246). Vi lyssnade på intervjuerna och skrev sedan ner det allra viktigaste till citat. Därefter har vi delat in intervjufrågorna i olika rubriker, så att det blir mer sammanhängande och lättläst för läsaren.

10. Resultatredovisning

Syftet med detta kapitel är att redovisa vad som kommit fram under intervjuerna. Vi har delat respondenternas svar i åtta huvudkapitel och jämfört samtliga svar med varandra. Vi har även lagt in egna reflektioner och sammankopplat till teoridelen. För att lyfta fram

åsikter, erfarenheter och metoder har vi citerat respondenterna genom att använda citattecken och kursiverad text. Denna beteckning (---) använder vi oss av för att lämna bort oväsentliga meningar och ord. Vi hänvisar även till väsentlig teoridel, för att få ett mer pålitligt resultat.

Första intervjufrågan handlade om respondenternas erfarenheter av barn som genomgår skilsmässa. Syftet med öppningsfrågan var att ta reda på om respondenterna har erfarenhet av barn med skilda föräldrar och i så fall hurudan erfarenhet.

10.1 Erfarenhet av barn som genomgår skilsmässa

Alla respondenter hade erfarenhet av barn med skilda föräldrar och det visade sig att samtliga respondenter hade stött på skilsmässobarn före, under och efter skilsmässan.

Familjearbetare: "Egentligen många gånger har jag redan varit in i familjen och så blir det en skilsmässa eller så kommer jag in i en familj där det är en skilsmässa på gång."

Barnträdgårdslärare: "Jag har nog flera olika erfarenheter. Vi har just nu i barngruppen två barn från samma familj. (---) Sen har vi i andra barngruppen ett barn som just har skilt sig, som är ett exempel på en bra skilsmässa. (---) Det finns inte fler exempel här, men det blir ju vanligare och vanligare. (---) Varenda år finns det nog någon i gruppen."

Barnträdgårdslärare/föreståndare: "För tillfället har jag en i gruppen som är ett skilsmässobarn, men överlag finns det ju nästan i alla grupper."

Projektarbetarna som vi intervjuade hade jobbat med barn och ungdomar i olika sammanhang och har nu för två år sedan startat ett skilsmässoprojekt. Intervjun med projektarbetarna var väldigt intressant, eftersom vi fick ett helt nytt perspektiv om det förebyggande arbetet med barn som har skilda föräldrar.

Projektarbetare 1: *”Jag har jobbat vid barnskyddet och vid barnskyddsensheten med barn och ungdomar som gått igenom skilsmässa.”*

Projektarbetare 2: *”Jag har jobbat på dagis tidigare och sedan på skyddshemmet där barnen varit mer i den akuta krisen och just farit hemifrån och inte upplevt föräldrarnas skilsmässa då ännu, men det har varit på gång och man har börja prata om de här att mamma och pappa ska flytta till olika ställen. Och så nu i de här projektet var vi har de här barngrupperna.”*

10.2 Barnets beteendeförändringar och reaktioner

I vår följande fråga ville vi veta hur barn reagerar och vilka beteendeförändringar som förekommer under en skilsmässa. Samtliga respondenter var ganska eniga om att beteendeförändringar och reaktioner förekommer, men detta är väldigt individuellt och beror på barnets personlighet. Alla intervjupersoner nämner reaktioner såsom försämrad självkänsla, otrygghet, koncentrationssvårigheter och svårigheter att lita på vuxna.

Barnträdgårdslärare: *”Det vi upplever här för tillfället är att barnen har problem med ilska och speciellt på bytesdagarna som sker här på dagis. Föräldrarna är så osams att de inte kan träffas. Barnen är ilska, har dålig självkänsla och litar inte på oss vuxna, koncentrationssvårigheter och ofta väldigt upp och ner med känslorna. Alltså att från ena stunden jätteglad till att bli jättejätte ledsen. Ganska typiska olika reaktioner som man kan läsa om att barn har, så har vi nog kunnat se riktigt tydligt. (---) Det här som jag upplevde vid ett annat dagis var att barnet blev väldigt osäkert och jättejätte ledsen och hade ingen trygghetskänsla.”*

Barnträdgårdslärare/föreståndare: *”Man kan ju märka att de är ganska otrygga och har svårt att lita på vuxna. (---) Man märker att de testar oss.”*

Det är olika regler vid mammas och pappas och ännu en tredje regel på dagis.”

Familjearbetare: ”Beteendeförändringar och reaktioner är nog jätte olika. Från fall till fall beroende på föräldrarna. Det beror nog mycket på hur föräldrarna hanterar skilsmässan själva. Många föräldrar kan hantera skilsmässa ganska klumpigt och då blir det jobbigt för barnet också. (---) Det kommer ju olika sorts reaktioner förstås, men att somliga kan ju bli ganska aggressiva av sig och förstår inte vad som har hänt. (---) Jag tror barnet själv har svårt att sätta fingret på varför jag beter mig såhär. Det bara känns i deras kropp att de måste göra såhär.”

Barnträdgårdslärare: ”Det som fascinerar mig mest är nog att de har så svårt att lita på oss vuxna. De har tappat tilltron till att vuxna pratar sanning. Allting skall dubbelkollas.”

Barnträdgårdslärare/föreståndare: I ett fall visste vi inte vad som pågick och vi kunde inte relatera till att det var dåligt hemma, utan vi trodde han hade motoriska problem, exempelvis under samling då alla andra satt, så låg han i mitten och var okoncentrerad.”

Projektarbetare 1: ”På kvällarna kan barnet ganska lätt få ledsamt efter någon som inte längre bor hemma.”

Det var positivt att respondenterna var så eniga med varandra om barns beteendeförändringar och reaktioner samt att svaren återkopplar tillbaka till vår teoridel. Av svaren hade vi förväntat oss att det skulle förekomma en del likheter med teorin, men vi hade inte förväntat oss att det skulle förekomma så stora likheter mellan respondenternas svar och vår teoridel. Vi tyckte att det var överraskande och bra att en av respondenterna (se nedan) påpekade att skilsmässa inte alltid är dåligt, utan i vissa fall det bästa för barnet.

Barnträdgårdslärare/föreståndare: *"I ett fall så har det bara blivit bättre för barnet på dagis när föräldrarna skilde sig. Det hade säkert varit oroligt hemma en tid och nu märker man att det har lugnat ner sig. Det är ju inte alltid dåligt heller med skilsmässa, utan det kanske är det bästa för barnet."*

I kapitel 5 som handlar om barnets känslor vid skilsmässa antyder Arnö samma slutsatser som respondenterna om att vanligaste symptomen för ett barn i skilsmässa är koncentrationssvårigheter.

Projektarbetare 2: *"Jag skulle börja med att säga att det är jätteolika på barnens personlighet och ålder. (---) Det är inte alltid så svartvitt. (---) Om man inte har klarat av att prata om skilsmässan med barnet, så blir det ofta till en grej som man inte helst pratar om. Barnet vet inte riktigt vad hen får säga och inte säga. (---) De blir jättekänsliga för förändring och speciellt om de har känslig personlighet."*

Efter intervjun med projektarbetarna blev det väldigt tydligt för oss hur viktigt det är att diskutera skilsmässan med barnet, för att barnet ska slippa vidare i sin bearbetning så att skilsmässan inte blir ett ämne som man inte får och kan prata om. Någonting som vi inte hade tänkt på tidigare var att barns beteendeförändringar kan misstolkas och förknippas med skilsmässa, men beteendet kan likaväl bero på ålders trots.

Projektarbetare 1: *"Det händer ofta att man tänker att barnet reagerar på skilsmässa och egentligen kan ett barn som är lika gammalt reagera på precis lika sätt fast de har det bra där hemma."*

Precis som respondenterna antyder om att personligheter har stor del i hur ett barn reagerar och bearbetar skilsmässa så menar även Nilsson (se ovan, kapitel 5.1) att det egentligen inte finns något klart svar på hur skilsmässa påverkar barn, eftersom alla barn är unika och har annorlunda personligheter.

10.2.1 Skillnad mellan flickor och pojkar

Vi fortsatte vår huvudfråga med en underfråga där vi funderade om respondenterna lagt märke till skillnader mellan flickornas och pojkarnas hantering och beteende vid skilsmässa. Respondenterna var eniga om att samtliga barn reagerar olika, men att en viss skillnad kan finnas mellan pojkar och flickor. Pojkar kan uppfattas som mer utåtagerande, medan flickorna är mer inåtvända och tystlåtna.

Familjearbetare: *”Flickorna kan reagera på ett sätt och pojkarna på ett sätt. Pojkarna kan ju vara mer aggressiva och flickorna är de som går mer in i sig själva. (---) Det är en process som man skall igenom.”*

Barnträdgårdslärare: *”Alltså flickorna har lite svårare kanske att visa känslorna eller att de blir oftare ledsna och känsllosamma och pojkarna är de som blir mer utåtagerande, men det är lättare att hantera utåtagerande barn för då kan man ju nå dem. Man blir lite rädd när man märker att barnet mår dåligt, men inte visar det på något sätt. (---) Flickorna blir väldigt osäkra och det blir svårt att nå dem. (---) Under studietiden då jag var på praktik på ett dagis, så var det ett barn som hade föräldrar som hade skilt sig och hon ritade bara svart. Hon hade också det att då hon lekte, så lekte hon bara skilsmässa. (---) Får inte barnen visa sina känslor, så blir det ju det här att de är arg arg arg eller ilskna och anses kanske som de lite jobbigare barnen på dagis. Tyvärr så blir det ju lite så.”*

Lipponen & Wesaniemi (se ovan, kapitel 5.1.1) förklarar att flickor reagerar oftare med nedstämdhet och ångest, medan småpojknas ångest syns genom aggressivitet och beteendeproblem. Detta kom även fram hos intervjupersonerna.

10.2.2 Kris

En spontan följdfråga som uppkom under intervjun var ifall det finns tecken på barnets krishantering.

Barnträdgårdslärare: *"Det är precis som att barnen går igenom faserna igen. De börjar igen bearbeta och kommer tillbaka till vissa."*

Vi hade tänkt att respondenterna skulle nämna barnets krishantering mer och det visade sig att endast en respondent kunde relatera till krisens olika faser och se barnets krishantering. Vi hade önskat att barnets krishantering skulle ha kommit upp mera under intervjuerna, eftersom vi anser att krishanteringen är en viktig och stor del av barnets skilsmässohantering.

Projektarbetare 1 & 2: *"Vi träffar barnen antagligen när de redan kommit ganska långt i sitt krisarbete. Barnen får inte komma till gruppen när de är mitt upp i skilsmässan och när föräldrarna håller på att separera. När barnet kommer hit är barnet i princip redan i bearbetningsfasen. (---) Faserna syns kanske mera i just dagis där barnet upplever skilsmässan just då."*

Enligt Bøge & Dige (se ovan, kapitel 4.1) växer och utvecklas barn ständigt. När barnet drabbas av något svårt kan det därför endast ta in det som hänt på den mognadsnivå som barnet befinner sig på just då. Detta betyder att när barnet nått en ny utvecklingsnivå kommer även sorgen att komma tillbaka med en helt annan intensitet. Denna antydning kommer även fram från respondenten ovan.

10.3 Barnet innan skilsmässan

Följande huvudfråga var hur respondenterna upplevt barn innan skilsmässa. Alla respondenter var eniga om att föräldrarnas skilsmässohantering påverkar barnen mycket och framförallt hur föräldrarna sinsemellan kommer överens. Det framkom även att barn känner av skilsmässan redan innan den ägt rum och kan visa detta tydligt.

Familjearbetare: *"Jag kommer många gånger in i familjer på grund av att det pågår något som ingen kan sätta fingret på, kanske de inte mår bra i familjen. Det är klart att barnen påverkas av det. Många gånger har barnet varit bråkigt på dagis. (---) Barnet kan reagera mycket snabbare än vad"*

föräldrarna själva gör. För att de känner föräldrarnas vibbar. (---) Mammans ansikte är barnets spegel. En baby kan reagera på mamman när mamman mår dåligt. Det är därför man ofta hamnar in i en familj där babyn är väldigt orolig. Om mamma är otrygg, så är barnet också otryggt.”

Barnträdgårdslärare: ”Nog känner barnen av jättebra om föräldrarna inte mår riktigt bra. Vi har ju nog faktiskt märkt stor skillnad och länge på förhand och man har faktiskt börjat fundera vad det är som pågår i familjen. (---) Vet man att föräldrarna ska skiljas, så är det mycket lättare att förstå barnet och att bemöta barnet på rätt sätt. (---) Föräldrarna borde förstå hur viktigt det är att de ska prata vackert om varandra och visa att de kan umgås med varandra fast de har separerat. Det här tycks inte vissa förstå, fastän det är jätteviktigt.”

Barnträdgårdslärare/föreståndare: ”Oftast märker man nog att någonting är på gång i familjen. Barnet kan bli otryggt. Det skulle vara viktigt att föräldrarna berättar åt oss om problemen, för att gynna barnets bästa. (---) Beroende på åldern, så kan barnet själv säga att mamma och pappa grälar mycket.”

Vi blev förundrade över hur mycket ett litet barn verkligen förstår och lever in i situationen. Det blev väldigt klart för oss hur viktigt det är för barns hantering av skilsmässa att föräldrarna kan kommunicera med varandra och med barnet. Detta eftersom barn känner av föräldrarnas känslöstämning.

Respondenterna var alla eniga om att barn känner av skilsmässa långt innan det slutliga beslutet. Detta kommer även fram av Taskinen och Lipponen & Wesaniemi (se ovan, kapitel 3) som säger att barn ofta känner av att det är någonting som är fel innan föräldrarna tagit beslutet om att skiljas. Barn känner av den spända och irriterade stämningen mellan föräldrarna.

10.4 Stöda barn i skilsmässa

I följande huvudfråga önskade vi få fram hur respondenterna stöder barn i skilsmässa samt vilka metoder/redskap/hjälpmedel de använder sig av. Intervjupersonerna betonade vikten med att finnas till för barnet och att ge tid för barnen att sörja, eftersom skilsmässa är en sorgprocess.

Barnträdgårdslärare: *”Det är viktigt att man försöker gå ner på barnets nivå och faktiskt hör vad barnet säger och inte lägga orden i munnen på dem, för det är ju oftast så man kanske gör. (---) Man ska låta dem prata och man skall ställa frågor då just då de vill prata om det. (---) Det är jätteviktigt att man är lyhörd som vuxen, ser barnet på den nivå de är, låter dem prata om alla känslorna och också att man pratar med hela barngruppen tycker vi är viktigt. De påverkas så pass mycket, det är jättebra att diskutera i samlingsen med allihopa. Vi lånar även böcker som berör temat. Om man märker att de leker skilsmässolekar, så är det jättebra. För att det är ett sätt för dem att bearbeta och att man själv är med och leker och hjälper dem att styra leken lite. (---) Att man i personalen också diskuterar. Man kommer överens över hur man gör och läser in sig på ämnet just då det händer. Alltså att man är medveten om vilka olika faser av sorg som det finns, för detta är ju en sorg för barnen.”*

Precis som respondenten ovan nämner framkommer det även av Hendrenius & Johansson (se ovan, kapitel 5.1) att barn hanterar svåra händelser genom leken och att utöva olika rollspel är mycket vanligt.

Familjearbetare: *”Man försöker nog hjälpa att få dem att prata, men det är ju inte alla barn som vill göra det heller. (---) Det enda sättet man kan hjälpa dem är att ta det till tals. Barnen måste få leva ut. Det är ju nog en sorgprocess hela allting. (---) Oftast så är det ju att man sitter och målar, ritar eller läser, så får man ju fram frågor. (---) Mina metoder är nog praktiska tycker jag.”*

Barnträdgårdslärare: *”Oftast så ser de en stor trygghet i de vuxna som är någorlunda lugn, som ser dem och som lyssnar in dem och låter dem prata istället.”*

Barnträdgårdslärare: *”Det som är jättesvårt med att stödja barnen som går igenom skilsmässa är rutinerna. Dagens blir ju en stor trygghet för dem, för att det är samma rutiner och människor här varje dag. De skulle också behöva ha samma rutiner både vi mamma och pappa och vid de ställen som de har så, så funkar det mycket bättre.”*

Bøge & Dige (se ovan, kapitel 7) menar precis som respondenterna att ett barn som genomgår skilsmässa behöver ansvarsfulla och lyhörda vuxna som kan bemöta barnet på rätt sätt. Alltså, barnet behöver känna tillit till att de vuxna vill lyssna och dela smärtan. Då kan daghemmet bli barnets trygga punkt.

Projektarbetare 2: *”Dagens ska ju göra så mycket annat också, medan vi endast fokuserar på stödandet i skilsmässan med vår barngrupp. Vi behöver inte fokusera på att en hel dag skall gå med barnen och att vi skulle ha en verksamhetsplan att följa samtidigt som handlar om något helt annat, utan vi får ju bara fokusera på skilsmässan. (---) Se till att det blir en sak som är okej att prata om. Att fast mina föräldrar inte bor tillsammans mera, så får jag ändå säga att jag har en familj. Att man normaliserar det är en stor sak.”*

Projektarbetarna ansåg att daghem vanligtvis är ganska försiktiga med att ta upp skilsmässofrågor, eftersom det lätt kan hända att andra barn börjar fundera ifall skilsmässa kommer att hända även den egna familjen. Dagvården har inte möjlighet att stöda barn i skilsmässa på samma sätt som projektarbetarna gör, eftersom tiden inte räcker till samt att det finns en verksamhetsplan att följa.

Projektarbetare 2: *"I grupperna går vi väldigt mycket igenom olika känslor, så att barnen lär sig att förstå sina egna känslor och hur man kan på ett konstruktivt sätt uttrycka känslor och att det är helt okej att uppleva dem. Man får vara arg och man får vara ledsen. Och så går vi även igenom med gruppen var och hur det känns i kroppen när man blir arg och ledsen, så att man får namn på känslorna. (---) Vi kan ju inte ändra på att barnets föräldrar skilt sig, men vi kan ge barnet rätt verktyg för att klara av att bearbeta situationen och att till och med hitta någonting positivt i det här nya."*

Projektarbetare 2: *"Vi har en jättestor tusenfoting [3 meter lång] och han finns alltid med i grupperna och skriver brev åt barnen och berättar om när hans egna föräldrar ännu bodde tillsammans, hur de berättade om skilsmässa för honom och hur livet förändrades. Han har ofta olika berättelser och ofta någon fråga i slutet, som barnen själva får fundera på och vad som hjälper dem själva när de flyttar från ett hem till ett annat. Att hjälper det till exempel att alltid ha med ett gosedjur. Han är ju så verklig och lever för barnen."*

Projektarbetare 1: *"Vi har bilder av olika känslor. Nu i senaste grupperna har vi ritat runt barnen [de ligger ner på ett stort papper och vi ritar runt] och när vi pratar om känslor så får barnen visa var på kroppen det känns genom att limma känslan där det känns på pappret. (---) Vi använder oss även av pappersdockor för att visa att alla familjer är normala och att det inte är ovanligt att man bara bor med mamma eller pappa."*

Det var väldigt intressant att få höra om olika metoder och tillvägagångssätt som används för att hjälpa och stöda barn att uttrycka olika känslor. Tyvärr har daghem inte lika mycket tid och resurser att utöva så många olika metoder som till exempel projektarbetarna har möjlighet till och därför vore det viktigt med ett bredare samarbete.

Projektarbetare 1: *”Före grupperna börjar har vi kontakt med både mamma och pappa och detta är viktigt för att vi då kan säga till barnet att vi pratat med båda föräldrarna. Sedan efteråt träffar vi både mamman och pappan tillsammans med barnet, eftersom det hjälper ju inte att vi arbetar bara med barnet utan viktigt är också att föräldrarna vet vad vi gör. Vi stöder ju hela familjen. Föräldrarna vet hur det känns för barnet när hen byter från mamma till pappa.”*

Barnträdgårdslärare/föreståndare: *”Det första är förstås att man har en bra kontakt med föräldrarna och att man har en strategi för hur man skall gå till väga. Föräldrarna är ärliga mot oss och berättar vad som är på gång. (---) Man försöker vara positiv mot båda föräldrarna och är neutral. Man pratar positivt om båda föräldrarna för barnet. (---) Sen skall man förstås finnas där för barnet. (---) Sen har vi förstås samarbete både med rådgivningen och specialbarnträdgårdsläraren.”*

Föräldrakontakten är alltid en viktig del men den är ytterst viktig vid skilsmässor. Genom att ha en god föräldrakontakt från daghemmets sida främjar man barnets välmående och kan i god tid bemöta barnet på rätt sätt.

10.4.1 Mera redskap/hjälpmedel/metoder

För att få reda på om respondenterna saknar mer metoder/redskap/hjälpmedel för att stöda barn i skilsmässa ställde vi följdfrågan: Skulle du vilja ha fler redskap eller hjälpmedel och i så fall vilka?

Barnträdgårdslärare: *”Det är nog så viktigt i de här fallen att man har ett bra samarbete med allihopa som har att göras med barnen. (---) Nog brukar vi då det varit något problem eller någonting man funderat, så har vi nog ringt till socialen och frågat hjälp. Man har beskrivit fallet, men har inte sagt något namn. Så har de nog oftast kunnat hjälpa, men det är lite halvfärdigt det där systemet, någonting skulle nog behöva ändras på. Mycket regler skulle de behöva sätta i dagvården just med att bytesdagarna inte får ske då det är dagisdag. (---) Nu är det ofta då de kommer hit på*

dagis och vet att det är bytesdag, så är de helt tokiga, för att de saknar sina föräldrar så mycket. De orkar inte riktigt.”

Barnträdgårdslärare/föreståndare: ”Det skulle nog vara bra med mer metoder och kurser.”

Projektarbetare 2: ”I och med att vi jobbar med ett projekt som bara jobbar med skilsmässa så får vi ju ganska lätt allt nytt som kommer och vi är med på alla forum och seminarier som handlar om skilsmässa och på så vis får vi mycket nytt.”

Alla respondenter var eniga om att mer stödåtgärder och metoder borde finnas, men något entydigt svar om vad som borde finnas mer av kom inte fram.

10.5 Förändras barnets beteende mot dig som pedagog

Nästa huvudfråga handlade om barnets beteende förändrats mot pedagogerna. Svaren var väldigt lika när det gäller barnets sökande av närhet. Flera av respondenterna betonade att det är vuxnas ansvar att ta emot och visa närhet för barnet.

Barnträdgårdslärare: ”Man kommer ju dem väldigt nära.. (---) Han såg mig som en extra mamma. Han var i min famn hela tiden nästan. Det var jag som skulle natta honom då vi for på vilan. Det funkade inte med de andra. Han låst sig riktigt och det funkade bara med mig. Jag var hans trygga punkt. (---) Nog märker man ju ofta att de fäster sig vid en vuxen, som de själv väljer och som de tycker att de klickar bäst med.”

Familjearbetare: ”Vissa barn kommer mera till mig istället för att gå till föräldrarna. Som professionell måste man ha avstånd. Man måste kunna ta barnen till sig, det är A och O, men man får inte ta över mammas och pappas roll. (---) Man kan vara den där extra famnen.”

Barnträdgårdslärare/föreståndare: *”Vissa kan bli väldigt trotsiga mot oss i personalen och speciellt om det är olika regler hos mamma och pappa. (---) Många barn söker extra närhet.”*

10.6 Mera stödåtgärder

Den sista huvudfrågan ställde vi för att ta reda på om respondenterna upplever att det borde finnas mera stödåtgärder för barn och familjer som genomgår skilsmässa. Det fanns behov av mera stödåtgärder som till exempel kurser och mer samarbete mellan rådgivningen, daghem, familjearbetare och socialen.

Barnträdgårdslärare: *”Nog tycker jag att borde finnas nånting annat, för att socialen klingar inte så vackert i föräldrars öron då man frågar om de skulle behöva hjälp av socialen. (---) En barnskyddsanmälan är ju inte så farligt sist och slutligen, utan det är ju bara för att man vill barnens bästa. Jag tycker att det borde finnas mer.”*

Familjearbetare: *”Man skulle få gå på kurs med barnträdgårdslärare och familjearbetare och övriga, så att man är up-to-date med att stötta barnet. (---) Det är nog det här som är framtiden. Att man måste samarbeta med varandra: rådgivningen, skolan, dagis och planen är att det ska vara så. Familjearbetet ska vara där för ett förebyggande arbete.”*

Barnträdgårdslärare/föreståndare: *”Vissa familjer vill ju kanske inte ta emot så mycket hjälp. (---) Föräldrarna skulle behöva se barnet istället för sig själva. På samma sätt som man går en föräldrakurs då man blir förälder, så går man en kurs i hur man skiljer sig.”*

Barnträdgårdslärare/föreståndare: *”Många gånger kommer sekretessen i vägen, som exempelvis har rådgivningen en information, dagis en annan information och familjearbetaren ytterligare en information istället för att alla skulle få se hela helheten. Det borde finnas mera öppet samarbete. (---)*

Ibland skulle det även vara bra att personalen från dagis får ventilera olika ärenden med en familjearbetare och socialen för att bättre kunna hjälpa barnet.”

Projektarbetare 1 & 2: ”Det borde absolut finnas mer stödåtgärder åt hela familjen! Samarbete mellan olika instanser borde förbättras, exempelvis vet inte alla daghem här i nejden att vi finns. Det kan ta en ganska lång tid innan föräldrarna berättar om skilsmässan på dagis. Det finns kanske inte heller riktigt någon möjlighet eller passliga luckor att berätta om skilsmässan på dagis. (---) Det borde finnas mer förebyggande arbete och inte så att man reagerar först när barnet visar negativa reaktioner. (---) Samtidigt tänker vi att om samarbetet blir bättre blir även tröskeln att ta emot hjälp lägre.”

En av våra frågeställningar var att studera samarbetet mellan daghem och familjearbete. Det har tydligt kommit fram att ett bättre samarbete borde finnas. Ett samarbete mellan familjearbete och daghem kan först ske när föräldrarna själva tar initiativ. Detta anser vi vara negativt, eftersom samarbetet blir ännu svårare. En av respondenterna nämnde att det vore bra om daghemspersonalen fick möjligheten att ventilera om olika svårigheter som förekommer på daghemmet med familjearbetaren, vilket vi tyckte var ett bra förslag.

11. Avslutande diskussion och kritisk granskning

Syftet med vårt lärdomsprov var att studera hur småbarn reagerar och påverkas av skilsmässa och på vilket sätt man som familjearbetare och barnträdgårdslärare hjälper och stöder barn i skilsmässa samt samarbetet mellan dessa. Vi har koncentrerat oss på barnperspektivet och fördjupat oss i hur man på bästa sätt stöder barn i skilsmässa med hjälp av olika metoder och redskap.

Vi visste redan från första början att vi ville skriva om småbarn och skilsmässa samt få mera kunskap om olika teman såsom reaktioner och temperament. Vi ville även skriva om någonting som är väldigt aktuellt i samhället och eftersom skilsmässa har blivit allt mer vanligt och speciellt för småbarnsföräldrar var detta ett mycket passande och intressant ämne. En av oss har även erfarenhet av skilsmässa inom familjen, vilket gjorde att ämnet blev ytterligare betydelsefullt på grund av känslomässiga faktorer.

Vi har gått olika inriktningar, småbarnspedagogik och familjearbete, och därför var ett av våra syften att studera samarbetet mellan dagvården och familjearbete. I och med våra egna erfarenheter av arbete med barn har vi lagt märke till att ett samarbete mellan dagvården och familjearbete borde vara en självklarhet, vilket det för tillfället inte verkar vara.

Vi började vår teoridel med att förklara vad skilsmässa innebär för ett barn och hur barnet upplever föräldrarnas bråk och kommunikation med varandra. För att lyfta upp på vilket sätt barn hanterar skilsmässa ville vi även ta upp barnets krishantering och vad skilsmässokrisen innebär. Som en logisk fortsättning fortsatte vi med att ta upp barnets olika känslotillstånd vid skilsmässa. För att hålla oss till ämnet och inte tappa den röda tråden så valde vi att inte fördjupa oss alltför mycket i anknytningen och istället fokusera på dagvårdens betydelse för barn med skilda föräldrar. Vi tog upp olika metoder som kan användas både av barnträdgårdslärare och familjearbetare samt en sammanfattning på hur man som professionell stöder barn i skilsmässa.

Att vara intervjuare kändes till en början nervöst och ovanligt. Vi upplevde att vissa intervjuer till en början behövde en sorts ”uppvärmning” innan respondenterna verkligen kom igång och gav oss då även relevanta och intressanta svar. Vi tror att detta berodde på att många behövde få prata av sig innan respondenterna kom till verkliga ämnet. Under intervjuerna uppkom det även många spontana och bra följdfrågor.

Respondenternas svar och teoridelen visar klart och tydligt att barns beteendeförändringar och reaktioner är mycket individuella beroende på ålder och personlighet, men vanliga reaktioner är till exempel koncentrationssvårigheter, utåtagerande och otrygghet. Småbarn kan känna att någonting är fel hemma redan innan skilsmässan och kan i detta skede utveckla olika beteendeförändringar. Hur bra eller dåligt barn hanterar skilsmässa beror mycket på föräldrarna. Barn med skilda föräldrar som kan kommunicera sinsemellan och hålla en god kontakt behöver nödvändigtvis inte utveckla beteendeförändringar. Det är viktigt att poängtera att en skilsmässa inte alltid är dåligt för ett barn, utan kan ibland vara det bästa för barnet.

Barn som genomgår skilsmässa förlorar oftast trygghetskänslan och söker därför en trygg famn. Daghemmets vardagliga rutiner, samma vuxna människor och jämnåriga lekkamrater spelar en stor roll i barnets trygghet och hjälper barnet i skilsmässoprocessen. Som professionell, barnträdgårdslärare / familjearbetare, är det viktigt att besvara barnets trygghetssökande med närhet och empati.

På basis av resultatet kan vi konstatera att ett större och bättre samarbete mellan rådgivningen, daghem, familjearbete och socialväsendet borde finnas. Tystnadsplikten och sekretessen är en stor faktor som är i vägen för att ett samarbete ska vara möjligt. Rådgivningen besitter en information, daghemmet en annan information, familjearbetaren ytterligare en information och på detta vis ser ingen hela helheten av en situation.

Det framkom väldigt tydligt av intervjupersonerna att daghem inte nödvändigtvis har tid att använda sig av olika hjälpmedel och resurser med barn i skilsmässa på grund av att de också har en verksamhetsplan att följa, men att mera kurser och olika forum som behandlar skilsmässa borde det finnas mera av. Det visade sig också att en familjearbetare har mer möjlighet att kunna delta i olika föreläsningar och dylikt än vad daghemspersonalen har. Detta i sig är en intressant detalj, eftersom det är ju daghemspersonalen som tillbringar mycket tid tillsammans med barnet. Detta är ytterligare en orsak varför ett mer omfattande samarbete borde finnas mellan dagvården och familjearbetet.

En väsentlig bakomliggande tanke som vi har haft med lärdomsprovet var att frambringa ny kunskap om småbarn som upplevt skilsmässa och hur viktigt det skulle vara med ett bättre och fungerande samarbete mellan dagvården och familjearbetet. Nu med facit i hand kan vi dra slutsatsen att vi har fått fram en hel del ny kunskap, både om barns reaktioner vid skilsmässa och om samarbetet mellan barnträdgårdslärare och familjearbetare. Som

våra respondenter har nämnt borde samarbetat förbättras betydligt mer mellan dessa, för att man ska kunna stötta familjer och barn i skilsmässoprocesser på bästa sätt. Allt fler föräldrar i dagens samhälle beslutar sig för att skiljas och som socionomer anser vi att det är mycket viktigt att besitta kunskap om vad en skilsmässa innebär för ett barn och hur det kan påverka ett barn. Genom att besitta denna kunskap som vi fått av detta lärdomsprov kan vi bemöta både familjer och barn i skilsmässoprocesser på rätt sätt.

Svårigheter som vi upplevt under skrivandets gång har bland annat varit att hålla oss till vårt syfte inom avgränsningarna. Detta framkom även under den empiriska delen när vi gjorde våra intervjufrågor, eftersom fokusen tenderade att lämna barnens synvinkel och istället sattes på föräldrarnas perspektiv. Andra svårigheter som vi upplevt har varit att få både familjearbetets och dagvårdens synvinklar på att stötta barn i skilsmässa. Eftersom vi koncentrerat oss på småbarn i åldern 1-5 har vi upplevt att det har varit svårare att hitta lämplig litteratur och även ny litteratur om barn och skilsmässa.

Vi hoppas och tror att detta lärdomsprov öppnar ögonen för föräldrar, daghem och familjearbetare om skilsmässans betydelse för småbarn och betydelsen av samarbete mellan dagvården och familjearbete.

Lärdomsprovet har gett oss ny och värdefull information om barn och skilsmässa samt om det förebyggande arbetet inom småbarnspedagogiken och familjearbetet. Det har varit väldigt lärorikt och intressant att skriva tillsammans med någon, eftersom vi har fått dela våra tankar och reflektioner om arbetet tillsammans.

Avslutningsvis vill vi tacka våra respondenter som ställt upp på intervju och bidragit med unika uttalanden kring sina erfarenheter och upplevelser. Vi vill även tacka våra handledare och vår språkgranskare.

Källförteckning

- Alfvén, M., Hofsten, K., 2004. *Skilsmässan - Om barn och föräldrar*. Stockholm: Prisma AB.
- Andersson, N., 1995. *Att möta små barns sorg – En bok för förskolan*. Stockholm: Rädda barnen.
- Andersson, M., Ingemarsson K. 1994. *Kris och katastrof: En handbok för skolan*. Stockholm: Liber.
- Antila, P., 2013. KASTE FAMILJPROJEKTET I ÖSTERBOTTEN II: *Samarbetssamtal*.
- Arnö, S., 2008. *Skiljas - Barnen berättar*. Stockholm: Rädda barnen.
- Broberg, M., Hagström, B., & Broberg, A. 2012. *Anknytning i förskolan: Vikten av trygghet för lek och lärande*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bøge, P., & Dige J. 2015. *Du är en viktig vuxen i förskolan – Handbok i att stötta barn i svåra livssituationer*. Danmark: Vulkan 2015.
- Cullberg, J., 2003. *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dalid, G., 2000. *Skilsmässobarn... och sedan?*. Örebro: Marcus Förlag.
- Dolto, F., Angelino, I., 2005. *Kun vanhemmat eroavat*. Helsinki: Eveil-Kustannus.
- Dyregrov, A., 2012. *Barn och trauma*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Edvall, L., 2000. *Skilsmässoboken*. Albert Bonniers Förlag.
- Eriksson, E., & Arnkil T.E., 2005. *Huoli puheeksi – Opas varhaisista dialogeista*. Saarijärvi: Stakes.

Fahrman, M., 1993. *Barn i kris*. Lund: Studentlitteratur AB.

Hedrenius, S., Johansson, S., 2013. *Krisstöd vid olyckor, katastrofer och svåra händelser – Att stärka människors motståndskraft*. Stockholm: Natur & Kultur.

Hellberg, A., 2015. *Psykologi i förskolans vardag*. Lund: Studentlitteratur AB.

Justesen, L., & Mik-Meyer, N., 2011. *Kvalitativa metoder – Från vetenskapsteori till praktik*. Lund: Studentlitteratur AB.

Killèn, K., 2009. *Barndomen varar i generationer – Om förebyggande arbete med utsatta familjer*. Lund: Studentlitteratur AB.

Killèn, K., 1993. *Svikna barn – Om bristande omsorg och vårt ansvar för de utsatta barnen*. Helsingborg: Wahlström & Widstrand.

Kvale S., 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur AB.

Kvale, S. & Brinkmann, S., 2009, *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur AB.

Kvale, S. & Brinkmann, S., 2014. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur AB.

Lapsi-asia, 2017. *FN:s konvention om barnets rättigheter*. [Online]. <http://lapsiasia.fi/sv/lapsen-oikeudet/> [Hämtat: 16.4.2017].

Lipponen, P., Wesaniemi, P. 2005. *Laspi ja ero – Kertomuksia lapsesta ja avioerosta*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Mäkijärvi, L., 2014. *Kahden kodin lapset - Miten tuen lasta vanhempien erossa*. Jyväskylä: Docendo Oy.

Nilsson, T., 2008. *Överlevnadshandbok för skilda föräldrar med gemensamma barn*. Stockholm: Ego förlag i Stockholm AB.

Sandberg, P., 2001. *När någonting har hänt*. Falun: Författarhuset.

Sehm, P., 2015. *Skilj dig ordentligt – Separationshandboken*. Printz Fakta.

Taskinen, S., 2002. *Barnets bästa vid skilsmässa – Handbok för socialväsendet*. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Utbildningsstyrelsen. 2016. *Grunderna för planen för Småbarnspedagogik 2016*. Juvenes Print - Suomen Yliopistopaino Oy, Tammerfors, [Online]. http://www.oph.fi/download/179348_grunderna_for_planen_for_smabarnspedagogik_2016.pdf [Hämtat: 16.4.2017].

Wennberg, B., Wennberg, S. 2001. *Bortom om nöd och lust – Hur man överlever en skilsmässa*. Stockholm: Natur och Kultur.

Bilaga 1

INTERVJUFRÅGOR

1. Vilken erfarenhet har du av barn som råkat ut för skilsmässa?

2. Vilka förändringar i beteende och reaktioner kan märkas hos barn när deras föräldrar genomgår en skilsmässoprocess?
 - Tycker Du att barn reagerar olika eller finns det likheter i reaktionerna?
 - Upplever Du att pojkar och flickor hanterar föräldrarnas skilsmässa på olika sätt?

3. Anser Du att barns beteende förändras redan innan skilsmässan?
 - Isåfall, på vilket sätt?

4. Hur stöder du barn i skilsmässa?
 - Vilka redskap/hjälpmedel/metoder använder du dig av?
 - Skulle du vilja ha fler redskap eller hjälpmedel och isåfall vilka?

5. Förändras barnets beteende mot dig som pedagog under skilsmässan?

6. Anser Du att det borde finnas mer stödåtgärder för barn och familjer som genomgår skilsmässa?
 - Isåfall, vilka stödåtgärder behöver barn och familjer under en skilsmässa?